

LINGVISTIČKA TEORIJA —
JEZIČKA NORMA — JEZIČKA ZAJEDNICA

DUŠAN JOVIĆ

Filološki fakultet, Beograd

UDK 800.6

Izvorni naučni rad

Primljen: 21. septembra 1982.

Prihvaćen: 4. marta 1983.

Lingvistika je više od jednog stoleća posebna nauka. Za većinu lingvista ova činjenica je van svake sumnje. Doduše, ima pojedinaca koji još uvek postavljaju pitanja da li je lingvistika uopšte nauka; posebno, da li je *autonomna nauka*.¹

Osnovni dokaz da lingvistika nije posebna nauka bio bi u tvrdnji da se jezička fakta mogu utvrditi samo mentalistički, što jezik nema fizičkih fakata, već ima samo ideje.² Razume se, ovakva mišljenja veoma su retka. Postoje i drugi dokazi i drukčija mišljenja koja afirmativno govore o lingvističkoj nauci, i ona su daleko sigurnije teorijski zasnovana.

Među lingvistima nema potpune saglasnosti kad lingvistika postaje autonomnom naukom.³ Većina smatra da je početak devetnaestog stoleća ujedno i početak samostalnog življenja nauke o jeziku. Rad Franca Boppa i nastanak komparativne lingvistike postavili su sigurne teorijske i metodološke osnove lingvističkoj nauci. Manji broj stoji na stanovištu da tek od Ferdinanda de Saussura lingvistika ima samostalan razvoj i dobija obeležje prave teorijske nauke. Dakle, razlike o vremenskom određenju početka samostalnoga razvoja nisu male — kreću se u rasponu od oko stotinu godina.

Rasprave o tačnom vremenskom određenju kad se lingvistika uvršćuje u skup drugih nauka kao posebna i nisu od nekog presudnog značenja, pogotovu što postoje i veoma različita merila u određivanju pojma i suštine samostalne nauke. Veoma su različita polazišta šta je prava nauka i koliko uopšte neka nauka može biti potpuno samostalna.

¹ Robert A. Hall u članku »*Can linguistics be a science*« polemíše sa Bennisonom Grayom o spomenutom pitanju. V. *Lingua*, vol. 53, No 2/3, february/march 1981, 221—224. U istom broju i odgovor B. Graya: »*Can linguistics be? A Reply to Hall*«, *Lingua*, o. c. 224—226.

² Bennison Gray, *The impegnability od Amarecan linguistics: an historical sketch*, *Lingua* 50 m str. 22.

³ Dušan Jović, *O autonomnosti nauke o jeziku*, *Južnoslovenski filolog*, XXXI, Beograd 1974—1975, 67—68.

Interesovanja za jezik, njegovu funkciju i njegovu suštinu sežu u daleku prošlost. Prema tome, nauka o jeziku, primerena vremenu i potrebama, ima veoma dugu istoriju. Doseže, koliko znamo, čak negde do sumerske civilizacije. Svako vreme dodavalo je nauci o jeziku nešto novo, prema meri i potrebama civilizacija koje su se smenjivale, izrastale ili nestajale. Tragovi interesovanja za jezik manje su ili više ostajali.

Za nauku o jeziku savremene epohe bitno je sledeće. Ona se bavi jezikom u celosti, jezikom kao sistemom, jezikom kao istorijskom kategorijom. I dalje, izgrađuje vlastitu teoriju, povezujući se sa drugim naukama. Lingvistika u celini prevazilazi jednostranosti ranijih epoha. Selektivnost i zadržavanje na pojedinim temama proizlaze iz nužde, iz nemogućnosti pojedinca da sigurno i kompetentno istražuje sve oblasti jezika. Selektivnost u izboru istraživanja individualna je. Istinski magistralni uspesi mogući su jedino u angažovanju većih timova, a danas — i moderne tehnologije. Uopšte uzevši, nauka o jeziku dostigla je takav stupanj da nema skoro ništa što se jezika tiče a da nije u žiži interesovanja naučnika.

Lingvistika se, dakle, bavi ne samo jezičkim sistemom već i svim podsistemima jednoga jezika. Bavi se svim vidovima jezičke upotrebe. Krajnji cilj lingvističke teorije uvek je traženje opštih razvojnih zakona, traženje univerzalija.

Jezička norma je uvek, na neki način, bila predmet lingvističke teorije.⁴ Međutim, ne retko se javlja jedan krupan nesporazum kad se govori o jezičkoj normi. Naime, pod pojmom norma podrazumeva se, u stvari, samo norma književnoga jezika, što često stvara istinsku zbrku u praksi i jezičkoj teoriji. Upravo iz ovakvog pristupa normi proizlaze brojne implikacije i dovode do novih nesporazuma.⁵

U savremenoj teorijskoj lingvistici jezička se norma kao pojam ne retko razjašnjava, ali su polazišta različita.⁶

B. Havránek, npr., smatra da se na normu odnosi »...sve što usvaja kolektiv ili govornik na datom jeziku (dijalektu), tj. sve što je usvojeno jezičkim jedinstvom«.⁷

Veoma zanimljivo razmatranje o normi dao je Eugenio Coseriu.⁸ On kaže da je norma »sistem obaveznih realizacija, primljenih u datome društvu i datoj kulturi«, da norma »ne odgovara tome šta je 'moguće reći', već tome 'što je već rečeno'«, te da »istorijski, jezik može imati ne samo nekoliko normi već, takođe, i nekoliko sistema«.⁹

⁴ *Общие языкознание*, Москва 1970, 549—597 i literatura tamo data.

⁵ O. c. 549.

⁶ Bohuslav Havránek, *Задачи литературного языка и его культура*. Пражский лингвистический кружок, Москва 1967.

⁷ O. c. 339.

⁸ Eugenio Coseriu, *Синхрония, диахрония и история новое в лингвистике III*, Москва 1963.

⁹ O. c. 175.

Norma jednoga jezika obuhvata njegovu ukupnost. Ne tiče se samo književnoga standardnoga jezika već i svih jezičkih pod sistema: dijalekatskih, sociolekatskih. Otuda proizlazi da veoma rasprostranjena teza kako se stvarna čistota jezika nalazi jedino u jeziku standardne književne norme, lingvistički, nema nikakve osnove. Naprotiv, naučno je veoma pogrešna jer isključuje norme koje se stvaraju spontanijem usvajanjem jezika, a koje su, po pravilu, uslovljene i društvenim činiocima. U stvari, svaki jezički podsistem ima nekakvu svoju normu. Ona se stiče usvajanjem jezika i izgrađuje se tokom celoga života, npr. leksička norma.

Sasvim je drugo pitanje koji će se jezički podsistem odabrati kao obavezan u određenim funkcijama za celu jednu jezičku zajednicu. Izbor zavisi, odnosno može zavistiti, od različitih činilaca: od društvenog dogovora, od posebne pozicije podsistema u okvirima jednoga jezika, od moći ljudi koji jezički podsistem biraju i koji ga nameću kao obavezan itd.

Dijalekatska osnovica što se uzima za književni standard ne mora biti ni najekonomičnija lingvistički, niti najrasprostranjenija. Izbor najčešće nije vezan za čisto lingvističke kriterije. Da ne govorimo o »najlepšem« govornom podsistemu, jer je lingvistički potpuno nesigurno šta je »najlepši« govor ili dijalekat. Svako društvo iz određenih potreba prihvata jedan jezički podsistem iz skupa mogućih. Bez toga ne bi bilo moguće ostvariti ni nacionalnu, ni kulturnu koheziju.

Normalno je da svaki književni standard izgrađuje svoju normu. Prirodno je što se, zatim, takav jezički podsistem razvija po vlastitim zakonima ili se vlastiti zakoni kombinuju sa zakonima nekih dijalekatskih pod sistema. Međutim, nesigurni su, ponekad i veoma štetni, zahtevi ako standardna norma postane isključivi i jedini cilj u jednoj jezičkoj zajednici. I lingvistički, a mislim i društveno, može biti štetno ako se o nekim činjenicama ne vodi računa.

1. Može biti štetno ako se potpuno izdvoje i isključe svi drugi jezički pod sistemi, naročito ako se takvi pod sistemi proglašavaju pogrešnim, lošim, »ružnim« govornim idiomima. Za književni standard je daleko korisnije i lingvistički i društveno opravdanije ako se održava neka vrsta povezanosti sa drugim jezičkim pod sistemima istoga jezika. Oni mogu biti izvanredan potencijal za proširenje osnove književnoga standarda. Korisno je s vremena na vreme proveriti statistički kakav je odnos pojedinih fenomena standarda i nestandardnih pod sistema u jezičkoj praksi. Takav pristup jeziku može biti sigurna osnova za određivanje najcelishodnije jezičke politike, a i predvidljivosti daljih jezičkih kretanja i razvoja. Na tom bi se planu u našem jeziku, možda, moglo proveriti kakva nam je prozodija, upotreba nekih glagolskih oblika, kakav je red reči itd.

2. Norma ne može biti sama sebi cilj. Norma koja se ne zasniva na jezičkoj praksi postaje prepreka za uspostavljanje normalnih odno-

sa između književnoga standarda i jezičke prakse u jednoj jezičkoj zajednici.

3. Isto tako veoma je važno sistematski i bez prekida izučavati u kom pravcu se razvija književni standard. On svojim razvojem nameće i vlastitu normu, a valja uvek videti koliko je ona u skladu sa razvojem jezika u celosti. U stvari, uvek se postavlja pitanje ko će kome: *norma ka jezičkoj praksi, ili jezička praksa ka normi.*

Kad se govori o standardnom književnom jeziku, valja se osloboditi još jedne zablude. Naime, standardni književni jezik i jezik književnoga dela nisu iste kategorije. Ono što nazivamo normom ne odnosi se jednako na upotrebu jezika u svakodnevnoj komunikaciji i onoga što oblikuje književna dela. U nedalekoj prošlosti našoj pokušalo se sve ovo objediniti pod jedinstveni naziv književni jezik. Međutim, i sasvim površna i prosta analiza pokazuje da je reč o upotrebi jezika u različitim funkcijama i često s različitim razlikama. Razume se, ova dva tipa jezičke upotrebe u nekim se tačkama seku, ali u nekima se i bitno razilaze. Naročito je osetljivo pitanje, ako se u kontekstu poetskog jezika postavi zahtev za čistotom jezika. Pođe li se od upotrebe pojedinih oblika, od upotrebe leksike, od strukture rečenice, od reda reči, od distribucije jezičkih jedinica pojedinih nivoa ili bilo koje druge osnove, lako se dolazi do dokaza da jezička norma ne može biti jedinstvena, niti je u jeziku književnog dela naročito postojana. Naprotiv, poetski jezik veoma često lomi okove uspostavljene norme. U upravo na tvorevinama novih jezičkih odnosa, književno delo često uspeva postići visok stupanja ubedljivosti, a to znači i visoku poetsku informativnost.

Pokušaji da se kritikom odbaci slobodan pristup jeziku u književnom delu i »otpadnike« privoli da poštuju normu, nikada nisu uspeh. Naprotiv, takva kritika je, po pravilu, doživljavala neuspeh.

U naše vreme sve se više govori da se jezik kvvari, da je jezik upušten, da je nepismenost prešla sve granice, da je pravi haos u jeziku, da se jezik binokratizira. Zatim se govori da jezik novina, radija i televizije ne zadovoljava, da jezik spikera ne može izdržati ozbiljniju kritiku, i tako redom. Obično se dodaje da imamo mnogo fakulteta i mnogo ljudi sa visokom ili višom školskom spremom, a da nam je visok postotak nepismenosti u bukvalnom smislu itd.

Moja namera nije da se određujem za ovakve ocene ili protiv njih. Ne verujem da bi se dodavanjem još neke slabosti već uspostavljenom spisku dalo nešto kvalitativno novo. Čini se da bi bilo korisnije proučiti skup uzroka i posledica, smestiti probleme jezika u dati istorijski okvir. Bolje rečeno, povezati ono što se dešava sa jezikom sa onim što se dešava u društvenoj zajednici. Bez takvog pristupa malo je izgleda da se nađe neko rešenje za probleme koji postoje. Jezik ne postoji izolovano. On živi u društvu i deli istu sudbinu. Prema tome, tamo valja smestiti i borbu za usmeravanje jezika.

Naravno, ovaj rad ne pretenduje na potpunu i krajnju analizu. Ostaće svakako mnogo nedorečenog jer složeno je vreme u kome živimo, pa su složeni i jezički procesi i putevi razvoja jezika.

Poslednji rat je bio sigurno veoma važna prekretnica u istoriji ove zemlje. On je, između ostalog, doneo krupne promene u ukupnom življenju. Najpre, i za jezik najbitnije, menja se društveni sistem, menjaju se društveni odnosi. Orijehtacija razvoja zemlje posve je drukčija nego u prethodnim decenijama. Bitno se menja stratifikacija stanovništva. Prvo, došlo je do dotle neviđenog tempa i obima migracija stanovništva iz sela u grad, iz republike u republiku, a, zatim, iz naše zemlje u druge zemlje. Za svega nekoliko decenija bitno je promenjen brojčani odnos stanovništva selo-grad. Prema 70% stanovništva koje je do revolucije živelo u selu, sada je toliko procenat u gradu.

Drugo, zemlja je prometno i ekonomski integrirana daleko više nego ikada u istoriji. Kontakti i mešanje stanovništva ostvaruju se u celoj zajednici. Potpuno je razbijena statičnost maselja, čuvanje autonomnosti lokalnog govora, običaja, folklora.

Treće, poratno vreme je osobeno i po brzom širenju školske mreže, daleko većem procentu ljudi što se školuju i do najvišega stupnja.

Četvrto, razvoj sredstava masovnoga obaveštavanja povezuje sve krajeve naše zemlje, i to ne samo jednosmerno — od centra ka periferiji — već povezuje i pojedine regione međusobno. Televizija i radio imaju krupnu ulogu u integriranju nekih oblika ljudskoga ponašanja, podrazumevajući tu i jezik.

Migracije su u uzami gradski i urbani prostor zbile ogromne mase ljudi, između ostalog i jezički veoma različite, naročito u većim industrijskim i administrativnim centrima, npr. u Beogradu, Zagrebu, Sarajevu, Rijeci, Kragujevcu, Nikšiću, Novom Sadu itd.

Svaka dijalekatska grupa donosi u grad »svoj jezik«. U urbanoj sredini zatiče bar dva jezička podsistema: urbani — koji je nastao u kontaktu dijalekatskog i književnog i delimično se razvijao po vlastitim zakonima; književni standard — kojim se uopšte služi relativno mali procenat stanovništva. Između dva rata u Jugoslaviji je inteligencije procentualno bilo malo. Prema tome, tanak sloj stanovništva govorio je književnim jezikom po normi koja je uspostavljena u vreme Vulka i Daničića.

Razume se samo po sebi da je u takvom sastavu stanovništva i u takvim situacijama moralo biti izuzetno mnogo promena u jeziku.

Valja reći da društvo za ovako dalekosežne promene u jeziku uopšte nije bilo pripremljeno, bar ne u tom smislu da reaguje i da pokuša usmeriti razvoj u nekakvom željenom pravcu. Uostalom, prvih poratnih godina rešavala su se neka osnovna pitanja opstanka. Borilo se sa nemaštinom i ratnim nuševinama. Valjalo je tražiti puteve daljega razvoja. Verovatno je u takvim okolnostima pitanje jezičkoga razvoja bilo poslednje što je trebalo razmatrati. Ili je bar takav odnos bio prema jeziku. Novi društveni sistem od početka nastoji obezbediti široku osnovu školovanja i obrazovanja. Očekivalo se da će opismenja-

vanje i škola biti poluge što će usmeriti i jezički razvoj prema normi standardnoga književnoga jezika. Međutim, tako nije bilo.

Širenje školske mreže pretpostavljalo je veoma brzo stvaranje nastavnoga kadra. Tako je i bilo, ali brzina i masovnost nisu obavezno praćene i čvršćom selekcijom, nisu uvek davale i neophodan kvalitet. Prema tome, u nastavničkim kolektivima naporedo rade ljudi koji su, ne retko, književni standard usvojili nepotpuno. U stvari, na dijalekatsku osnovu svoga govora nakalemili su nešto iz književnoga standarda — neko manje, drugi više.

Čini se da ni lingvistika ovo novo stanje nije dočekala spremno. Istina, jugoslovenska lingvistika nikada i nije imala prevelik broj poslenika. Može se reći ni približno koliko su realne društvene i naučne potrebe. Činjenica je, ipak, da se i ono što je postojalo ponaša uglavnom tako kao da nikakvih novih činilaca nema što mogu okrenuti razvoj jezika u neočekivanom smeru. Radilo se kao i ranije, a društvene promene bile su tako dalekosežne da je nužno moralo doći i do krupnih i brzih promena u razvoju jezika.

Lingvistika je posle revolucije obavila velik posao u izučavanju dijalekata, u izučavanju različitih pitanja našega jezika, u leksikologiji, u onomastici, ali je očigledno da se nije previše obraćala pažnja na društvene promene kao izravne uzročnike otvaranja različitih procesa u jeziku. I upravo zbog svega navedenog — dobili smo jezičko stanje kakvo danas imamo.

Intelektualni sloj — društveni u celini — daleko je brojniji nego između dva rata. Pismenošću je obuhvaćen znatno veći broj ljudi nego ikad ranije iako nisu svi stekli pismenost. Velikom broju ljudi dostupna su sredstva masovnoga obaveštavanja. Ipak, u jezik je ušao velik broj elemenata, ili se nebrigom razvio, koji mnogim ne izgleda ni dobar ni lep. Veoma mnogo je uvezeno iz stranih jezika pa to izaziva različite reakcije. U stvari, jezičke su promene tako dalekosežne, tako su uzdrmale jezički sistem, odnosno jezičku normu, pa jezičko stanje sinhrono izgleda rovito, neprevrelo. Želje da se jezički razvoj masovno usmeri ka standardnoj normi ne ostvaruju se na zadovoljavajući način.

Norma književnoga standardnoga jezika nije više onako čvrsta kao ranije. Silne jezičke promene ugrozile su normu u nekim važnim tačkama, npr. u prozodiji, u ortoepiji, u leksici itd.

Rekao bih da nam je jezik današnji onakav kakav nam je i život, društvene institucije i dr. Sve je u neprekidnom menjanju, pokretu. Slična nam je i kritika postojećega stanja. S jedne strane su veoma glasni zagriženi puritanci. Oni zagovaraju strogu normu, onako čvrstu i doslednu kao u vreme Vuuka i Daničića. Sa druge strane, u nekim sredinama i u nekim domenima sloboda upotrebe jezika je prevelika. Ostavljena je gotovo potpuno ličnom osećanju ili savesti pojedinaca.

Činjenica je da se naš jezik od Vuuka do danas toliko razvio da se Vuukova norma u nekim pojedinostima mora preispitivati i verovatno

korigirati. U svakom slučaju mora se dopunjavati. I osnovni problem je upravo tu: šta korigirati, kako dopunjavati. U ovom pravcu se nedovoljno radi. Da bi se uopšte nešto učinilo, morala bi postojati vrlo jasno definisana jezička politika. Mi je uglavnom za celo srpskohrvatsko jezičko područje nemamo.

Da uzgred dodam. Strogi puritanizam nema nikakvih stvarnih uslova da uspe. Razvoj jezika je do te mere išao nekontrolisano i nedovoljno društveno usmeravan da potpuno vraćanje na stare norme nemaju zaista nikakvog izgleda. Ukoliko se tačno definiše jezička politika i društvo je prihvati, ona ima izgleda da ostvari svoju funkciju samo ako pođe od sadašnjega stanja. Ona se može sprovoditi uz vrlo oprezne pokušaje da se postupno uklone oni najgrublji nanosi u jeziku, ono što u jezičkom organizmu čini strano telo. I što je najvažnije, da postupno uklanja uzroke ovakvoga jezičkoga ponašanja.

Mi smo pismenost uveli na širokom planu, a nismo učinili ozbiljniji napor da ona svugde bude prilagođena književnome standardu. Otuda velik broj ljudi zna čitati i pisati, ali je pismenost zasnovana na mešavini različitih jezičkih podsistema — dijalekatskih, sociolekatskih. Upotreba jezika u masovnim medijima takođe nije dovoljno prilagođavana u svim slučajevima književnome standardu. Otuda imamo na televiziji i radiju različite prozodijske osobine, različit izgovor, različit odnos prema leksičkoj normi. Razume se, niko ne može proterati nekakvim dekretom ni ljude ni ukloniti postojeće jezičko stanje. Zato je postupnost u ukklanjanju nesaglasnosti u upotrebi jezika neophodna.

Sumnjam da se može očekivati da ljudi što se javljaju na radiju i televiziji potpuno prilagode prozodiju i ortoepiju normi književnoga standarda iz još jednoga razloga. Sredstva masovnoga obaveštavanja su decentralizirana. Gotovo svaki region i svaki veći centar ima radio-stanicu, a svi republički i pokrajinski centri — i televiziju. Spikeri i novinari su obično iz tih regiona, i manje-više svi nose i neku regionalnu jezičku osobinu, najčešće u prozodiji i izgovoru. Svaki zahtev da se to brzo ukloni potpuno je nerealan, čak i ako bi postojala stvarna želja da tako bude. Pitanje je da li nešto slično uopšte ima i opravdanja. Kome može smetati poneka osobenost vojvođanskih govora što dolazi iz Novoga Sada, ili nekih crnogorskih govornih osobina što dolaze iz Novoga Sada, ili nekih crnogorskih govornih osobina što dolaze iz Titograda, ili ponešto osobeno sa radio-stanice iz Čačka i tako redom.

Uz sve ovo da dodam još jednu opasku. S obzirom na varijantnu razuđenost našega jezika, postavlja se pitanje koliko bi nam odgovaralo nekakvo prestrogo normiranje. Ne bi li to postavljalo istovremeno i stroge granice varijantnih područja i postavljalo granice slobodnome jezičkome razvoju, pravu na izbor jezičkoga elementa ili jezičke konstrukcije? Naime, normiranje ekavske varijante u Beogradu isključivalo bi mnoge elemente jezika istoga naroda koji živi jednim delom u Srbiji, a još više u drugim republikama. Isto tako, strogo normiranje u Zagrebu isključivalo bi neke elemente govora Hrvata u Vojvodini itd.

U sadašnjem trenutku bio bi nam veoma potreban sistematski rad na izučavanju mnogih pojava u savremenome jezičkome stanju, o procesima što nastaju sa društvenim promenama, o određivanju pravaca daljega normiranja. I najzad, sigurno neka široka, ali društveno prihvaćena i određena jezička politika.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ТЕОРИА — НОРМА ЯЗЫКА — ЯЗЫКОВОЕ ОБЩЕСТВО

Автор рассматривает некоторые вопросы соотношений лингвистической теории и нормы языка. Он объединяет оба плана нормы: естественную и норму литературного языка и утверждает, что не следует упускать из виду необходимость определить их специфики.

Особое место в работе занимает языковая ситуация в сербскохорватском языке. Прежде всего рассматриваются социолингвистические проблемы развития языка современной эпохи. Автор подчеркивает, что после второй мировой войны в сербскохорватском языке является очень много нового, что лингвистика должна описать особенности развития, чтобы общество могло определить языковую политику в будущем.